

Леонід ВИГОВСЬКИЙ¹,
Тетяна ВИГОВСЬКА²

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА МІНІМІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Аргументується, що перехід в Україні від командно-адміністративної системи, що існувала в радянській період на засадах монополії на владу, істину та власність, до ринкової моделі зумовив процес корінної ломки всіх соціальних, духовних та економічних основ суспільного життя. У результаті відбулося різке зниження соціальної захищеності населення. Доводиться, що це об'єктивно веде до зростання соціальної напруги в соціумі, що потенційно збільшує кількість соціальних ризиків. Вказується, що за таких умов виникає нагальна потреба «перезавантажити» систему соціального забезпечення, яка є засобом мінімізації у суспільстві соціальних ризиків. Розкриваються причини виникнення та становлення соціальної держави, метою якої був захист найбільш незахищених громадян. Аналізуються основні історичні етапи розвитку соціального забезпечення як суспільного явища. Показується позитивна роль християнства в розвитку благодійності як форми

¹ доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
vihov2017@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-0080-1655>.

² кандидатка біологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
tvyg@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-9939-0894>.

соціального захисту нужденних. Доводиться, що реалізація в діяльності органів соціального забезпечення принципів справедливості та адресності мінімізує наявні в суспільстві соціальні ризики. Показується, що бідність сільського населення та багатодітність підвищує рівень соціальних ризиків. Звертається увага на те, що пандемія COVID-19 та агресивна війна з боку Російської Федерації є фактором, який зумовлює значні соціальні ризики. Доводиться, що в основі реформування системи соціального забезпечення покладена не адаптована до української реалії неоліберальна модель розвинутих європейських держав. Тому соціально-економічні трансформації, які продовжуються в державі, не мали ефективного результату. Необхідних запобіжних механізмів соціального захисту населення в умовах різкого падіння життєвого рівня більшості населення. Доводиться, що система соціального забезпечення, основи якої були закладені ще в радянські часи, не змогла повною мірою стати чинником мінімізації соціальних ризиків у суспільстві. Підкреслюється, що реалізація реформ, започаткованих у сфері соціального забезпечення, насамперед, потребує його модернізації та оновлення, що дозволить зробити його важливим чинником мінімізації соціальних ризиків у соціумі.

Ключові слова: соціальна держава, соціальна політика, система соціального забезпечення, соціальна допомога, соціальні ризики.

Процес розбудови та утвердження в Україні структур соціальної держави має надзвичайно велике значення, оскільки в процесі складного переходу суспільства від державної економіки до ринкової значна частина населення потрапила в кризову ситуацію. Наша держава, здобувши державну незалежність, змушена була реформувати отриману в спадщину вкрай не ефективну командно-адміністративну систему в економіку на засадах ринкових відносин. Такий перехід зумовив транзитний (перехідний) стан українського соціуму. Загальновідомо, що «епоха змін» в усі часи завжди створювала низку негативних моментів як у житті суспільства, так і пересічного громадянина. Головною причиною цього було те, що в основі побудови ринкової економіки був процес перерозподілу власності. Зміна власників засобів виробництва, розрив економічних зв'язків між галузями і регіонами, відсталий і не конкурентний рівень технологій об'єктивно породив кризу у сфері народного господарства. У результаті цього припинили роботи цілі галузі виробництва. Звідси — і безробіття, і неможливість державного бюджету профінансувати соціальні програми для захисту громадян. Тому частина населення опинилася за межею бідності, в так званих «складних життєвих обставинах». «За даними багатьох міжнародних організацій, — зазначає віцепікер Верховної ради України Олена Кондратюк, — рівень бідності в Україні зріс до 50 %, за межею бідності перебуває близько 19 млн українців» [1].

Такий стан об'єктивно веде до зростання соціальної напруги в соціумі, що потенційно збільшує кількість соціальних ризиків. Тому виникає

нагальна потреба «перезавантаження» системи соціального захисту громадян з боку державних структур з метою ефективного вирішення багатьох назрілих соціальних проблем. У кінцевому підсумку це сприятиме зменшенню соціальних ризиків, дозволить вирішувати соціальні конфлікти в цивілізованих формах і тим самим уникати в суспільстві глибоких потрясінь, адже, головне завдання і призначення соціальної держави саме полягає в допомозі тим людям, які в силу тих чи тих причин цього вкрай потребують. Варто наголосити, що соціальна держава розглядає людину як найвищу соціальну цінність і тому покликана забезпечувати її права та свободи, гідні умови існування на принципах соціальної справедливості.

В історії будь-якого суспільства в силу певних обставин були періоди накопичення соціальних ризиків у них з подальшим їх вирішенням у формах масових протестів, бунтів, революцій тощо. Тому проблема теорії та методології соціальних ризиків, з'ясування їхніх причин та форм вияву в соціумі завжди була в полі зору науковців. Вагомий внесок у дослідження методологічних проблем соціальних ризиків внесли К. Арроу, У. Бек, Е. Гіденс, Р. Гольцман, М. Дуглас, Н. Луман, Ф. Найт ін. У їхніх працях знайшли відображення загальноприйняті на той час уявлення про сутність ризику як ймовірного явища, що охоплює різні сфери життєдіяльності людства. Вони сформулювали гіпотези про еволюцію ризиків у процесі розвитку суспільства, джерела його виникнення і вплив на розвиток суспільства. Вітчизняні вчені В. Базилевич, С. Березіна, О. Власюк, О. Грішнова, Т. Заяць, М. Карліна, І. Курило, Л. Лісогор, Г. Міщук, В. Новікова, О. Новіков, М. Романюк у своїх наукових доробках розглянули методіку дослідження соціальних ризиків, а також зробили аналіз впливу соціальних ризиків на розвиток суспільства, запропонували систему протидії їхньому виникненню та накопиченню в суспільстві.

Щодо соціальних ризиків, то їхні соціологи (здебільшого) трактують як ймовірні події, які визнаються суспільством і в разі виникнення можуть зумовити настання повної або часткової втрати працездатності людини. А це потенційно може призвести до обмеження її у сфері трудової діяльності. Така ситуація може зумовити втрату (повну чи часткову) заробітку, який є основним джерелом коштів для повноцінної життєдіяльності індивіда. «Під соціальними ризиками, — зазначає С. Березіна, — пропонується розуміти всі ризики, що виникають у соціальній сфері суспільства. Це ризики кількості й руху населення, зайнятості, доходів населення, житлових умов, освіти, охорони здоров'я, правопорядку, довіклля, рейтингові ризики (при зіставленні соціальних показників з показниками інших країн світу) [2, с. 9]. До соціальних ризиків, згідно з Конституцією України (ст. 46), віднесені втрата працездатності, старість, втрата годувальника, безробіття. Таким чином, право людини на соціальний захист є її конституційним правом. Українське соціально-забезпечувальне законодавство, реалізуючи положення Конституції, передбачає таку систему соціальних ризиків: безробіття; малозабезпеченість; втрата працездатності (постійна і тимчасова); втрата годувальника (смерть) [3].

Виникнення та розвиток соціальної держави і був викликаний суспільною потребою розв'язати проблему соціальних ризиків шляхом надання

допомоги громадянам, які були у важкому економічному стані. Світоглядною основою такої держави є визнання людини як суб'єкта суспільно-історичної діяльності та культури. Це стало результатом виокремлення індивіда з тваринного світу в процесі трудової діяльності. Очевидно, що свого часу виживання людей у важких природних умовах було можливе лише при об'єднанні їхніх зусиль та створенні спільнот, так як у період низького рівня розвитку продуктивних сил окрема людина фізично не могла протистояти грізним силам природи (клімат, звірі). Тому в той час вигнання людини з громади за проступки, злочин було найбільш жорстокою формою покарання, оскільки вигнанець у тих умовах був приречений загинути від голоду, холоду чи зубів хижаків. Життя ж в колективі формувало в його членів почуття солідарності та відповідальності, потребу доглядати за дітьми та допомагати немічним, адже це допомагало вижити всій спільноті.

Оскільки людина є істотою суспільною, то соціальні джерела взаємодопомоги індивідів потрібно шукати у сфері моралі. Саме життя особистості в колективі формує у неї потребу в солідарності, справедливості, гуманності, чуйності, співчутті, взаємодопомозі, благодійності тощо. Це ті риси, які, власне, і роблять людину особистістю і зумовлюють потребу людської спільноти підтримувати і захищати тих, хто не здатний забезпечити власне існування (немічні, хворі, інваліди, діти).

Звісно, люди потрапляли (і потрапляють) у скрутну матеріальну ситуацію не тільки в первісному суспільстві, оскільки у всіх спільнотах існують хвороби, немічність, старість, втрата годувальників тощо. Тому проблема соціального забезпечення громадян, які перебувають у скрутній ситуації, є актуальною для всіх суспільств. Саме тому однією з ознак цивілізованої країни є функціонування в ній ефективної системи соціального забезпечення громадян. Щодо функціонування української моделі соціального захисту громадян, то перехідний стан нашого суспільства, який зумовив тотальну бідність населення, показав нагальну потребу реформування системи соціального забезпечення. Це зумовлене тим, що поки вона повною мірою не справляється із завданням зменшення негативних наслідків економічної нерівності, підвищення рівня життя бідних громадян і доведення його до загальноприйнятих стандартів цивілізованих країн.

Очевидно, що причин, які зумовлюють низьку ефективність системи соціального забезпечення в період транзитного стану українського суспільства, є багато, зокрема: організаційні, кадрові, фінансові тощо. Але головним є те, що основні світоглядно-ідеологічні принципи та організаційні засади такої системи були закладені ще в радянській період. Тому існує потреба в подальших розробках методологічних та методичних проблем функціонування соціального забезпечення в умовах переходу суспільства до ринкових умов господарювання з метою вироблення теоретичних та практичних рекомендацій для подальшого її вдосконалення та розвитку. Ті чи ті аспекти функціонування соціального забезпечення порушуються в роботах П. Базилюка, Д. Божко, Ю. Булигіна, І. Гнібіденка, М. Захарова, Ю. Попова, І. Проскурівської, Б. Сташківа, Е. Тучкової, О. Яременка та ін.

У них розглянуті історичний розвиток форм та змісту соціального забезпечення, проблеми його реформування та удосконалення зв'язку з перехідним етапом у житті країни. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання механізмів впливу соціального забезпечення на процес виникнення та вирішення соціальних ризиків у транзитному суспільстві.

Метою роботи є аналіз історичних форм вияву соціального забезпечення в суспільстві та його проблем, які зумовлюють виникнення та накопичення соціальних ризиків в українському суспільстві. Об'єктом дослідження є система відносин між системою соціального забезпечення та верствами населення, які в силу певних причин потребують соціального захисту. Предметом дослідження є аналіз причин, які зумовлюють соціальні ризики в суспільстві у період глобальних перетворень та роль системи соціального забезпечення, яка покликана їх попередити.

Щодо етимологічного значення поняття «соціальне забезпечення», то воно означає «надання достатніх матеріальних засобів для життя будь-кому з громадян з боку суспільства» [4, с. 109]. Звісно, розуміння змісту та форм соціального забезпечення історично змінювалось та розширювалось з розвитком потреб соціуму та пересічних громадян. Перед державами різних епох завжди стояла проблема ефективної організації служб соціального забезпечення з метою мінімізації соціальних ризиків у суспільстві.

Варто зазначити, що поняття «соціальний захист» у радянській період розглядалося в розумінні «соціального забезпечення». У практиці того часу це поняття належало до тих соціально-економічних відносин у державі, які стосувалися проблем соціального захисту людей, які в силу обставин потребували допомоги з боку державних структур. «При цьому, — як зазначає К. Денисенко, — поняття «соціальне забезпечення» у вузькому розумінні використовувалось для визначення системи правовідносин у сфері соціального захисту, щодо надання окремих видів матеріального забезпечення за кошти державного бюджету» [5, с. 97]. Практично в умовах дії соціальних ризиків соціальне забезпечення є способом перерозподілу національного доходу держави з метою забезпечення мінімальних стандартів життя кожного громадянина. Тому «зміст соціального забезпечення полягає в тому, що у випадку настання певних соціально значимих обставин (соціальних ризиків), які визначені законодавчо, людина має право звернутися за призначенням їй відповідного виду та розміру соціальних виплат та надання соціальних послуг на умовах та в порядку, встановлених законодавством [6, с. 8].

Соціальне забезпечення (як суспільне явище) у своєму становленні та розвитку пройшло кілька історичних етапів. Так, «історично первісною формою благодійності виступила милостиня, яка виникла ще в часи домінування міфологічного світогляду» [7, с. 115]. Оскільки в ті часи вірування були основою життя громади, то допомога її нужденним членам була релігійним обов'язком. Люди вірили в те, що благодійницька діяльність буде мати нагороду з боку вищих сил (як у земному житті, так і в потойбічному). А тих, хто відмовлявся допомагати близьким, чекало покарання з боку богів. В умовах первісного суспільства соціальна допомога нужденним мала

матеріальну форму і розподілялася «між тими, хто її потребував через механізм реципрокації, тобто через взаємодопомогу, взаємний обмін дарами, послугами, допомогою в побутовій та господарській сфері» [8, с. 12]. Підтримка здебільшого мала матеріальний характер (їжа, одяг) і надавалася непрацездатним родичам. Тому в первісних громадах підтримувався звичай, за яким заможні люди були зобов'язані дарувати вдовам, сиротам, бідним продукти, живність, одяг, взуття тощо.

Щодо діяльності перших в історії людства стародавніх держав (Стародавній Єгипет, Вавилон, Індія, Китай) та доби Античності (Давня Греція та Рим), то вони вже мали певні елементи соціального забезпечення та соціальної підтримки громадян. Так, у відомих «Законах царя Хаммурапі» (Вавилон) є статті, які прямо стосувалися проблем соціального захисту воїнів та членів їхніх сімей. Вавилонська держава брала на себе обов'язок викупляти воїнів, які потрапили у полон. Пізніше в умовах існування античних держав функція опікування злидених громадян почала розглядатися вже як прямий обов'язок держави. Так, у давніх полісах Греції були створені й діяли державні притулки для сиріт (орфанотрофії), для дітей (брефотрофії), хворих (носокомії), для людей похилого віку (герантокомії), для вдів (хіротрофії). А державні структури в Давньому Римі були зобов'язані опікуватися сиротами та дітьми бідняків, а також створювати і утримувати будинки для їх виховання (аліментації). В античних полісах під час релігійних святкувань практикувалося (за рахунок міської казни або окремих багатих жителів) роздача грошей і проведення загальних обідів для незаможних громадян. Щоправда, такі подаяння були розраховані на натовп, а не на окремих людей. Тому вони не мали характеру морального обов'язку допомагати конкретним бідним і немічним людям. Через те часто були випадки, коли людина, яка не мала близьких родичів, у період між такими обідами могла вмерти голодною смертю. Також певну соціальну підтримку мали і державні службовці Давньої Греції та Риму. А римські легіонери після завершення служби у війську безкоштовно забезпечувалися наділом землі. Варто зазначити, що «поряд із державними формами підтримки виникає філантропія (у перекладі із грецької означає «любов до людей») — добродійність як форма гуманізму, моральних уявлень і дій, спрямованих на надання допомоги бідним, покаліченим, слабким, тим громадянам, які перебували у важких життєвих ситуаціях» [8, с. 161].

Виникнення і поширення у світі християнства сприяло подальшому розвитку соціального забезпечення громадян. «Саме до церкви в середні віки, — зазначає А. Горілій, — переходить функція підтримки соціального миру і залагодження соціальних суперечностей [9, с. 21]. В основі його віровчення був покладений обов'язок віруючого допомагати соціально незахищеним людям своєї громади. Такий підхід, наприклад, був притаманний для діяльності есейської секти (попередника християн). Так, у цій спільноті, згідно зі знайденим у Кумрані Дамаським документом, існував загальний фонд, який наповнювався відрахуваннями з дводенного заробітку людини. З нього бралися гроші для допомоги сиротам, особам похилого віку, біднякам, а також людям, які потрапили в полон. Також у ранніх християнських общинах широко практикувались добровільні пожертвування

тим членам громади, які були німечні, перебували у тюрмах, та для поховання бідняків. З виникненням монастирів був пов'язаний процес відкриття при них лікарень та шкіл для убогих. Церква й духовенство здійснювали опіку та нагляд за лікарнями, притулками для одиноких.

Варто зазначити, що з організаційним структуруванням християнства значно зросла роль церкви у справі соціального забезпечення населення. Насамперед, це пояснюється тим, що вона фактично стала структурою держави. Так, церква в Київській державі своєю благодійницьку діяльність виконувала від імені князя Володимира. З його ініціативи були створені заклади для отримання освіти та ремесл бідними людьми, а також богодільні, будинки для паломників. Князь у 996 р. затвердив Статут (закон), згідно з яким церковні структури та духовенство були зобов'язані здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких людей. У тих умовах допомога нужденним надавалася здебільшого продуктами. Також в дні проведення народних свят було запроваджено годування бідних, сиріт, удових людей, бездомних.

Щодо соціального забезпечення на теренах України (XIV — перш. пол. XVII ст.), то воно спочатку мало форму монастирської системи підтримки знедолених людей. Пізніше з'явилися форми державної системи допомоги і світські вияви благодійності. У часи Литовсько-Польської державності (1340–1648 рр.) соціальний захист населення був у сфері, насамперед, територіальних громад сіл та міст та церковних структур православної церкви. Вони надавали допомогу тим громадянам, які вкрай потребували матеріальної допомоги. Пізніше (др. пол. XVI ст.) українське козацтво, православні братства та окремі меценати (Костянтин Острозький) переймаються функцією піклування знедолених. У добу Гетьманщини (др. пол. XVII–XVIII ст.) головну роль у справі соціального забезпечення населення продовжують відігравати православна церква, сільські та козацькі громади, а також органи міського самоврядування (магістрати та ратуші). При цьому у процесі благодійницької та меценатської діяльності активну участь приймає козацька старшина (І. Мазепа, П. Орлик). Російська імперія продовж XVIII ст. практично ліквідувала українську автономію, що негативно вплинуло на функціонування системи соціального забезпечення в суспільстві. Реально її функціональність була лише на рівні територіальних громад.

За часів радянської влади (1917–1991 рр.) була створена та діяла певна система суспільної опіки. Характерними для неї були повна відповідальність радянської держави за соціальне забезпечення громадян, ліквідація добродійності, створення спеціальних державних установ соціального забезпечення, розвиток обов'язкового соціального страхування та солідарного пенсійного забезпечення. Отже, «держава знову стає визначальним суб'єктом допомоги» [10, с. 64]. Оскільки держава була пролетарська, то і система соціального забезпечення мала класовий характер. Тому вона не захищала інтереси «ворожих» верств населення, як це було, наприклад, в умовах голодомору в Україні (1932–1933 рр.), коли загинуло близько 7 мільйонів селян.

Щодо цивілізованих держав світу, то протягом першої половини ХХ ст. у них були створені досить ефективні системи державного соціального захисту громадян. У них суб'єкт соціального захисту був значно розширений, оскільки охоплював соціальним забезпеченням більш широкі верстви населення. Також були передбачені заходи їхнього спеціального та додаткового соціального захисту.

Варто підкреслити, що проблема соціального захисту громадян є особливо актуальною для постсоціалістичних країн, зокрема України. Це пояснюється тим, що в них відбувається закономірний перехід від тотально одержавленої економіки до розбудови та утвердження системи ринкових відносин. Проведення такої системи заходів мало на меті швидку трансформацію перехідної економіки в економіку соціального орієнтованого суспільства. Але на жаль, становлення та утвердження нових економічних структур в Україні відбувалось дуже болісно для більшості громадян. Пояснюється це низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, у першу чергу тим, що, наприклад, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина були в зоні фактично радянської окупації набагато менше (1945–1990 рр.), ніж Україна. Вона (більша частина території) була спочатку в складі Російської імперії, а потім — Радянського Союзу.

В умовах тоталітарної держави в громадян був викоренений дух підприємництва, ініціативності, сформовано негативне ставлення до приватної власності як такої. У більшості громадян був розвинутий патерналізм, який турботу про людину перекладає на державу, яка мала постійно про неї дбати. Тому ментальні та культурні традиції старшого покоління мали укорінений досвід життя в суспільстві, де багатство засуджувалося на всіх рівнях. Воно сформувалося в умовах відсутності очевидної надмірної майнової диференціації громадян, безробіття, в період існування безплатної освіти та медицини, відносної соціальної захищеності певних верств населення (дітей, пенсіонерів, хворих, багатодітних сімей тощо). Тому старше покоління пам'ятає, як йому на всіх рівнях обіцяли, що перехід до ринкової економіки сприятиме утвердженню в суспільстві високих життєвих стандартів, а тому буде безболісний. Насправді ж, не продумані та поспішні ринкові реформи зумовили, насамперед, катастрофічний спад виробництва, закриття ряд підприємств. Тому маємо закономірний результат: злиденність більшості населення, сплеск злочинності, соціальний песимізм. При цьому це відбулося одночасно з феноменальним збагаченням окремих осіб, які часто прямо стосувалося кримінального світу. Тому такий стан суспільства отримав назву «бюрократично-кланового», «мафіозного» чи «олігархічного» капіталізму.

Свого часу керівництво молодій українській державі не зуміло (не змогло, не захотіло) в період приватизації (практично «прихватазації») створити ефективну систему боротьби з тими соціальними ризиками, які з'явилися в результаті проведення реформ, адже не були розроблені й запроваджені в життя гарантії для тих громадян, хто в нових економічних умовах в силу об'єктивних та суб'єктивних причин не міг бути реальним «гравцем» у сфері функціонування вільного підприємництва. Ринок, як сві-

дчить практика, вже за своєю природою будується на засадах жорсткої конкуренції між його учасниками. І в такій боротьбі, як правило, «виживає сильніший». Тому злам старої економічної системи і запровадження нової гостро зачепив інтереси найменш захищених у цих умовах верств населення: інвалідів, пенсіонерів, які не працюють, дітей, багатодітних сімей, молоді, яка навчається, інтелігенції тощо. Очевидно, що без відповідного захисту з боку держави їм вижити в нових економічних умовах було досить складно. І хоч в державі були спроби в цьому контексті реалізувати низку реформ у соціальній сфері, але, по суті, вони часто мали половинчастий і незавершений характер. Суттєве зростання цін та тарифів нівелювало встановлені в Україні стандарти прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати. Більше того, наявна система соціальних допомог населенню, яка повинна слугувати процесу пом'якшення, зняття соціальної напруги в суспільстві, сама часто стає їхнім джерелом. Так, у ній має місце відсутність належного контролю за використанням бюджетних коштів, їх неприпустиме розпорощення, відсутність належної адресності, факти корупції у сфері встановлення та надання соціальних послуг. Це зумовило виникнення та зростання протестних настроїв в українському суспільстві, які, скажімо, свого часу проявилася у «Тарифних майданах».

Соціальне забезпечення виступає певною системою суспільно-економічних заходів, безпосередньою метою яких є організація і реалізація матеріального, фінансового забезпечення тих громадян, які через незалежні від них причини (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо) не мають достатніх засобів для власного існування. Звідси і потреба створення та організація функціонування системи соціального забезпечення, метою яких є захист громадян від соціальних ризиків, адже, жоден працівник у силу певних обставин не може гарантувати того, що не втратить роботу, працездатність і відповідно заробітну плату. Такий стан є виявом соціального ризику, оскільки людина в такій ситуації отримує доходи, нижче від встановленого в суспільстві прожиткового мінімуму, а тому потребує допомоги для отримання медичної допомоги та інших соціальних послуг. Варто зазначити, що соціальні ризики тією чи іншою мірою характерні для всіх країн. Питання лише в їхній кількості та рівнях. На жаль, слабкий економічний стан держави не дозволяє фінансувати в повному обсязі наявні соціальні програми, які покликані захистити тих громадян, які конче потребують соціальної допомоги. Негативні тенденції мають і інші чинники. Так, в Україні нараховується 12 млн пенсіонерів. Водночас кількість осіб, які працюють становить 16 млн. Отже, як кажуть, проста арифметика показує, що на 1,3 працівників припадає 1 пенсіонер. А якщо при цьому врахувати лише тих працівників, хто сплачує соціальний внесок (12 млн), то зіставлення буде складати пропорцію 1:1. А як свідчить економічна теорія та практика, для нормального функціонування економіки потрібно мати зіставлення мінімум 1:3 [11].

На жаль, основні причини бідності наших пенсіонерів зумовлені історично. Так, аналітичний центр «CASE Україна» до них відніс втрату людьми заощаджень в Ощадбанку СРСР; провал економічних реформ у

1990 роках, що спричинив обвал економіки; низький рівень зайнятості та трудова міграція населення в інші країни; низька якість робочих місць (у державі значне місце посідають сільське господарство та торгівля). Звідси невисокі зарплати працівників і відповідно не велике відрахування до Пенсійного фонду України [11].

Найбільше справи мінімізації соціальних ризиків у суспільстві слугує реалізація в діяльності системи соціального забезпечення принципу справедливості. Ніщо так не зачіпає людину, як його порушення. Феномен справедливості «зумовлений невід’ємними, невідчужуваними правами людини і передбачає чітку корелятивну відповідність між практичною роллю індивіда в житті суспільства та його соціальним становищем, між правами та обов’язками, діянням та відплатою, трудом та винагородою, злочином та карою, заслугами та суспільним визнанням тощо» [12, с. 61]. Справедливість передбачає визнання реальної відповідності між місцем людини, яке вона займає в житті суспільства, та її соціальним становищем згідно із заслугами й суспільного визнання. Очевидно, що в основі цього лежить, насамперед, зрозуміла соціальна диференціація заробітної плати працівників. У сучасних умовах люди часто не розуміють причин «дикої» різниці в доходах певних верств населення, окремих чиновників, оскільки вона не відповідає результатам вкладених зусиль. Наприклад, нинішня зарплата голови «Укрзалізниці» становить 625 000 грн у місяць (попереднього керівника становила понад 800 000 грн у місяць) [13, с. 5]. Водночас пасажирів, які користуються послугами залізниці, часто відзначають невідповідність такої зарплати чиновника рівню сервісу та послуг залізниці.

Досить суттєвою причиною виникнення соціальних ризиків у суспільстві є порушення принципу справедливості в пенсійній системі. Так, у державі, згідно з інформацією Пенсійного фонду України, є категорія пенсіонерів, які отримують пенсії за 50 000 грн у місяць. І це тоді, як значна частина пенсіонерів отримує менше 3 тис. грн, середня пенсія (3 778 грн) [14] становить трохи більше 26 % від середньої зарплати (14 345 грн) [15], що порушує зобов’язання України перед Міжнародною організацією праці. Тому Україні, з метою усунення елементів несправедливості в оплаті праці (як основного джерела доходів працівників) та нарахування пенсій, потрібна нова державна політика. У її основі повинен бути покладений принцип справедливості: оплата за працю повинна відповідати вкладеним знанням, професіоналізму й отриманим результатам. Це дозволить значною мірою реалізувати конституційні положення про соціальну державу, що забезпечує створення умов для гідного життя і вільного розвитку людини і тим самим мінімізує соціальні ризики в суспільстві.

Суттєво мінімізує соціальні ризики реалізація важливого принципу соціального забезпечення — його адресність. Вона передбачає здійснення комплексу заходів з допомоги людям, які потрапили у важку життєву ситуацію. При цьому передбачені нормативними документами послуги повинні реалізовуватися з урахуванням індивідуальних потреб людини та можливостей їхньої реалізації відповідно до встановлених стандартів. Слід зазначити, що в сучасних умовах надання засобів існування людям похилого

віку, хворим, нужденним, а також тим, хто потрапив у важку життєву ситуацію, не завжди є адресними і справедливими. Часто послуги, в першу чергу, надаються привілейованим категоріям населення. Призначення пенсій не повною мірою враховує трудовий стаж громадян та інші суттєві обставини. Також має місце корупція в діяльності медико-соціальних експертів, що призводить до надання інвалідності людям, які таких показань не мають. Водночас, дотримуючись припису необхідності економії бюджетних коштів, такі комісії відмовляють у наданні інвалідності тим людям, які мають для цього всі показання.

Соціальні ризики також зумовлює критично низький життєвий рівень сімей із неповнолітніми дітьми. Серед сімей із дітьми найбільш бідними є багатодітні сім'ї, сім'ї із дітьми до трьох років, а також сім'ї, в яких дитину виховує один із батьків (на практиці це переважно мати). Пояснюється це тим, що діти не отримують доходів. Через те при підрахунку доходу, який отриманий членами домогосподарства, він розподіляється на кількість осіб. Рівень бідності сімей зумовлюється ще й тим, що народження дітей часто припадає на початок трудової діяльності батьків. Звідси — мала зарплата, потреба придбати житло та його облаштувати тощо. Тому одним з чинників мінімізації соціального ризику в цій ситуації є адресна допомога сім'ям як при народженні дитини, так і до досягнення ними певного віку.

Також потребують мінімізації соціальні ризики, які зумовлюються бідністю сільських жителів. Головною причиною цього стала корінна зміна власності в сільській місцевості. Вона призвела до розпаду колективних форм господарювання (колгоспи, радгоспи), які існували в радянській період. У результаті люди змушені виживати за рахунок власного господарства та пенсій родичів. В умовах відсутності стабільних джерел фінансування та низьких доходів сільського населення закриваються об'єкти соціальної інфраструктури (школи, будинки культури, бібліотеки, фельдшерсько-акушерські пункти тощо). Звідси поглиблення процесу деградації сільської місцевості як середовища колись більш-менш комфортного проживання. Тому частина сільських жителів полишають рідні місця з метою отримання роботи в містах. І, як наслідок, маємо зникнення з мапи України сільських поселень.

Соціальні ризики також зумовила пандемія COVID-19, яка виявила очевидні прогалини як у системі соціального захисту людей, так і сфері захисту трудових прав в Україні (та у всьому світі). Вона показала те, що ця хвороба, насамперед, розповсюджувалася в середовищі найменш соціально захищених людей (бідні люди, люди похилого віку, бездомні, мігранти, внутрішньо переміщені особи тощо). Наша медицина виявилася не готовою до боротьби з пандемією ні ідеологічно, ні організаційно, ні кадрово. Звідси — і велика кількість летальних випадків.

Суттєво зросли соціальні ризики в результаті агресії з боку Російської Федерації (2014 р.), адже боротьба з агресором відволікає значні людські, матеріальні та фінансові ресурси держави, зумовлює негативний психологічний стан населення. Більше того, ведення бойових дій в ОРДЛО прямо

чи опосередковано впливає на процес інвестування зарубіжними бізнесменами в українську економіку, що також негативно впливає на її стан. Але головне те, що Україна втрачає кращих своїх синів і дочок, які кладуть своє життя і здоров'я за свободу і незалежність держави. Тому обов'язком держави є забезпечення належного рівня Збройних сил України (озброєння, фінансове, матеріальне, медичне забезпечення, соціальне забезпечення). Воїни, особливо ті, які втратили здоров'я на фронті, повинні мати реальний, а не декларативний соціальний захист.

Варто зазначити, що, по суті, в основу реформи системи соціального забезпечення в Україні покладено принципи неолібералізму, які запозичені з практики провідних європейських держав. Реалізація не адаптованих до реалій життя українського суспільства реформ зумовила скорочення частки видатків з бюджету на соціальну сферу. Це сприяло зменшенню відповідальності з боку держави за процес врегулювання соціальної нерівності в соціумі. Тому відсутні системні відповіді на низку актуальних проблем у сфері соціального забезпечення, які створюють соціальні ризики. Через те на рівні державних структур повинні бути розроблені заходи з реалізації в системі соціального захисту принципу справедливості. А для цього, зокрема, потрібно вирішити, насамперед, проблему безробіття та економічної незахищеності в ринкових умовах (особливо вразливих категорій населення), припинити практику оплати працівникам у «конвертах», ліквідувати інститут «працюючих безробітних». Держава практично самосунилася від вирішення проблеми будівництва житла для малозабезпечених людей. У країні практично відсутнє соціальне житло, а низький рівень доходів населення не дозволяє йому придбати його за ринковими цінами. У результаті переходу більшості вищих навчальних закладів на контрактну форму навчання має місце поглиблення нерівності доступу до якісної освіти незаможних людей. Набула розповсюдження ненормована та нестабільна зайнятість найманих працівників, зловживання на процедурі стажування. Працедавці все частіше ринкові ризики своїх працівників перекладають на них самих.

Отже, можна констатувати, що соціально-економічні трансформації, які проводились і проводяться в державі, не мали ефективної системи необхідних запобіжних механізмів соціального захисту населення в умовах різкого падіння життєвого рівня більшості населення. Система соціального забезпечення, основи якої були закладені ще в радянські часи, не змогла повною мірою стати чинником мінімізації соціальних ризиків. Сучасний кризовий соціально-економічний стан держави не дозволяє задіяти модель соціального забезпечення країн, які мають високий рівень життя громадян. Тому реалізація започаткованих у сфері соціального забезпечення реформ, насамперед, потребує його модернізації та оновлення, що дозволить зробити його важливим чинником мінімізації соціальних ризиків у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Рівень бідності в Україні зріс до 50 % — віцеспікер Ради (01.02.2021; 13:12). *Слово і діло*. URL : <https://bit.ly/3ud7gyo>.

2. Березіна С. Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації. Автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06. Київ, 2019. 36 с.
3. Конституція України. Офіційне видання. Київ : Алерта, 2018. 112 с.
4. Божко Д. В. Становлення та розвиток правового інституту соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11). С. 108–113.
5. Денисенко К. Державна політика у сфері соціального захисту: Аналіз понятійно-категоріального апарату. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2 (51). Ч. 1. С. 95–101.
6. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.
7. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа та вияви. Київ ; Хмельницький, 2004. 340 с.
8. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.
9. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.
10. Історія соціальної роботи / уклад.: О. О. Кравченко, О. О. Матрос. Умань : Візаві, 2017. 117 с.
11. Вахітова Г. Чому у нас низькі пенсії і що потрібно, щоб «бути як в Європі». *Київська школа економіки*. URL : <https://bit.ly/3L7W10j>.
12. Житник О. О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 58–67.
13. Зарплата голови «Укрзалізниці» становить 625 000 грн (17.01.2021; 10:37). *Mind.ua*. URL : <https://bit.ly/3AS3Mmg>.
14. Дані про середній розмір пенсії станом на 01.07.2021. *Пенсійний фонд України*. URL : <https://bit.ly/3IP40x3>.
15. Середня зарплата в Україні. *Мінфін*. URL : <https://bit.ly/3HgQu4S>.

Надійшла до редакції 12.07.2021

Leonid VYHOVSKYI,
Tetiana VYHOVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Influence of Social Security on Minimization of Social Risks in Society

It is argued that the transition in Ukraine from the command-administrative system that existed in the Soviet period on the basis of a monopoly for power, truth and property, to the market-based model led to a radical break in all the social, spiritual and economic foundations of the public life. As a result, there was a sharp decline in social protection. It is shown that this objectively leads to an increase in social tensions in society, which potentially exacerbates social risks. It is pointed out that under such conditions there is an urgent need to «reset» the social security system, which can be viewed as a means for minimizing social risks in society. The reasons for the emergence and formation of a welfare state aimed at protecting the most vulnerable citizens are discussed. The main historical stages of the development of social security as a social phenomenon are analysed. The positive role of Christianity in the development of charity as a form of social protection for the needy is shown. It is proven that the implementation of the principles of justice and target group orientation in the activities of social security bodies minimizes the existing social risks in society. It is shown that rural poverty and large families increase the level of social risks. Attention is drawn to the fact that the COVID-19 pandemic and the aggressive war on the part of the Russian Federation are factors that pose significant social risks. It turns out that the reform of the social security

system is based on the neoliberal model of developed European states, which is not adapted to the Ukrainian reality. Therefore, the ongoing economic transformations in the state did not have an effective system of necessary precautionary mechanisms for social protection in the face of a sharp decline in the living standards of the majority of the population. It turns out that the social security system, which was established in Soviet times, could not fully become a factor of minimizing social risks in society. It is emphasized that the implementation of reforms initiated in the social sphere, first of all, needs to be modernized and updated, which will allow it to become an important factor in minimizing social risks in society.

Keywords: *social state, social policy, social security system, social assistance, social risks.*